

**ТЕКСТ ЯК ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ОСНОВА
ГРУПОВОЇ РОБОТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

*Лариса Шевчук,
науковий співробітник
лабораторії сільської школи
Інституту педагогіки НАПН України*

Глобальна інформатизація сучасного суспільства потребує модернізації освіти – суттєвих змін в педагогічній теорії і практиці. Необхідно навчити школярів знаходити й відбирати потрібну, цікаву і корисну для них інформацію, самостійно опрацьовувати текст. Ефективне формування зазначених умінь потребує творчого підходу до вибору методів, прийомів та форм навчальної діяльності. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є використання у навчально-виховному процесі групової роботи учнів над текстом.

Мета статті полягає у розгляді тексту як лінгводидактичної основи роботи над текстом – його сутності, структури, характеристик, інших особливостей, які необхідно врахувати під час групової роботи над текстом; визначенні етапів роботи над текстом, доцільними для групової роботи.

Аналіз наукових досліджень з проблеми виявив різноманітність думок науковців у галузі психології, лінгвістики, лінгводидактики щодо сутності тексту, його сприймання та розуміння. Складне та багатоаспектне поняття «текст», його складові розглядали А.А. Брудний, Р. Гальперін, Г.Г. Гранік, Л.П. Доблаєв, М.І. Жинкін, С.Л. Рубінштейн, Н.В. Чепелева, І.П. Гудзик та ін.

У сучасних психологічних теоріях одне із центральне місць посідає проблема розуміння тексту, яку висвітлювали Л.П. Доблаєв, А.А. Смирнов, Г.Г. Гранік, С.А. Бондаренко, Л.А. Концева та ін.

Технологія роботи в групах над текстом описана у методичній системі «Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів», підготовленого

для проекту «Читання та письмо для критичного мислення». (Д. Стил, К. Мередит, Ч. Темпл). На основі цієї системи І.П. Гудзик розробила матеріали для роботи в групах під час вивчення російської мови у початкових класах.

Однак на сьогодні бракує досліджень, у яких розглядався б текст як лінгводидактична основа групової роботи учнів.

Організація групової роботи молодших школярів над текстом потребує врахування його сутності, характеристик, структури, специфіки процесу розуміння.

У тлумачних, лінгвістичних, психологічних словниках текст (з лат. *textus* - тканина, поєднання, в'язь, зв'язок, сплетіння, побудова) – це «сукупність записаних слів, що складають логічну або мистецьку цілість» [7, с. 416]; «упорядкована послідовність речень, об'єднаних смисловими і граматичними зв'язками, що становить висловлювання» [2, с. 901]; «послідовність мовленнєвих одиниць: висловлювань, абзаців, розділів і т. ін.» [7, с. 20].

У науковій літературі знаходимо різні визначення поняття «текст». Низка науковців (Н.І. Жинкін, Т.М. Дрідзе, О.М. Пешковський, Л.В. Щерба, Н.В. Чепелева) трактують текст як систему елементів, різних за ступенем складності та значущості, об'єднаних загальною концепцією, яка разом з логікою розгортання повідомлення впливає на системи зв'язків, що визначає інформаційне насичення кожного елемента тексту, а кожен елемент, якому властива певна інформація, інтегруючись у текст, змінює її. Тобто загальна суть тексту не дорівнює сумі значень його окремих слів, адже крім номінативного значення у тексті слово набуває нових смислових відтінків.

Аналіз наукових джерел свідчить про такі характеристики тексту: інформативність, зв'язність, цілісність, завершеність, структурованість, діалогічність.

Важливою характеристикою тексту є його інформативність – здатність нести певне повідомлення. На думку І.Ф. Неволіна, текст містить фактологічну, теоретичну та рефлексивну інформацію. Фактологічна і теоретична інформація

– це конкретні факти, події, особи, певні теоретичні положення, яких дотримується автор, рефлексивна інформація – аналіз, оцінювання, узагальнення текстових елементів рефлексивної та фактологічної інформації.

Зв'язність тексту забезпечується сукупністю факторів, логікою викладу, специфічною організацією мовних засобів, комунікативною спрямованістю повідомлення, композиційною структурою.

Завершеність тексту визначається предметно-сисловою вичерпаністю; мовленнєвим задумом автора та типовими композиційно-жанровими формами завершення.

Цілісність тексту утворює його загальний смисл, у відповідності з яким кожний елемент твору набуває свого закінченого вигляду. Основною ознакою цілісності тексту є наявність у його семантиці глибинного рівня, якому підпорядковані всі елементи зовнішньої структури твору.

З цілісністю тексту пов'язана структурність, оскільки будь-який текст є єдністю зовнішньої (формальної) та внутрішньої (сислової) структур.

Визначення зовнішньої структури передбачає співвіднесення елементів тексту з об'єктами чи поняттями, позначеними цими елементами, внутрішня – містить основний концепт, головний смисл повідомлення.

Зовнішня структура тексту (за Н.В. Чепелевою) має кілька рівнів, кожний з яких включає в себе (підпорядковує) попередній: з букв складаються склади, із складів – слова, із слів – речення, з речень - абзаци тощо. Внутрішня структура тексту – це смислові відношення між його окремими смисловими фрагментами. Це зміст думок, які автор хоче довести до читача. «Найвищий рівень у смисловій структурі тексту – його головна ідея, що включає в себе думки, які її розкривають, потім положення, що доповнюють, уточнюють, ілюструють ці думки тощо.» [9, с. 48]

Смислову структуру тексту автор передає у зовнішній за допомогою різноманітних прийомів (розбиває текст на розділи, параграфи, виносить головну думку на початок або в кінець тексту, виділяє її курсивом тощо), що

допомагає полегшити читачеві сприймання та розуміння тексту. Одну й ту ж смислову структуру можна представити різними зовнішніми структурами.

Для визначення внутрішньої структури тексту необхідно провести його смисловий аналіз, поетапна процедура якого передбачає виконання таких когнітивних операцій (за Н.В. Чепелевою):

- структурування – текст розбивається на текстові елементи, кожен із яких отримує номер відповідно порядку появи у тексті;
- переструктурування текстового матеріалу – перехід до його внутрішньої структури, що супроводжується зміною вихідної структури тексту (читач оцінює текстові елементи, виділяє головні і другорядні, та розміщує їх у порядку збільшення або зменшення їхньої значущості);
- операція стиснення – узагальнення інформації кожного текстового елемента (добір заголовків до кожної теми та підтеми);
- розгортання тексту за схемою смислової структури його змісту, результатом чого є укрупнення одиниць інформації.

Виконання описаних вище операцій читання є запорукою розуміння тексту, адже основна мета читача – зрозуміти текст.

Проблема розуміння тексту посідає одне із центральних місць у сучасних психологічних теоріях. Зокрема, її висвітлювали такі науковці як А.А. Брудний, Л.П. Доблаєв, М.І. Жинкін, Г.Г. Гранік, С.А. Бондаренко, Л.А. Концева, Н.В. Чепелева, І.П. Гудзик, Н.В. Ігнатенко та ін.

«Розуміння тексту — це опосередкований аналітико-синтетичний процес, що передбачає виділення основних елементів матеріалу, «смислових вік» та об'єднання їх в єдине ціле.» [4, с. 10].

На основі характеристики взаємодії текстової інформації та наявної у читача системи знань науковці [1; 9] виділяють два основні етапи розуміння тексту: розуміння кожного слова, словосполучення, речення, синтагми; занурення у текст, настанова на його розуміння – виникнення діалогічної взаємодії між автором та читачем. Тобто, читач проходить кілька стадій від нерозчленованого, дифузного сприймання до осмислення всіх його елементів у

їх зв'язках і відношеннях. Водночас, процес розуміння може завершитися на одній з проміжних стадій, що призводить до неповного або недостатньо глибокого розуміння, що особливо характерно для молодших школярів.

Н.В. Ігнатенко виділяє такі чотири етапи розуміння тексту молодшими школярами [3, с. 9-10]:

- 1) орієнтування у фактичному змісті навчального матеріалу (розуміння і відтворення учнями фактичного змісту прочитаного);
- 2) смисловий аналіз тексту (розуміння істотних зв'язків, відношень, головних ознак тощо);
- 3) структурний аналіз тексту (структурування тексту на логічні частини; виділення у тексті його елементів);
- 4) діалогічна взаємодія читача з текстом, узагальнення прочитаного (поглиблення розуміння тексту, виявлення особистісного ставлення читача до змісту прочитаного).

На нашу думку, групову роботу учнів доцільно організовувати під час різних етапів (та їх складових) роботи над текстами, пропонуючи школярам для виконання такі завдання:

- змістовий аспект підготовки до сприймання нового твору (актуалізація опорних знань) – взаємообмін думками у парах або більших групах;
- процесуальний аспект підготовки до сприймання нового твору – читання складних слів, маловживаних висловів;
- первинне ознайомлення з текстом – читання учнями незнайомого тексту;
- з'ясування особливостей емоційного сприймання учнями твору – взаємообмін думками у парах або більших групах;
- перечитування та переглядання тексту – читання тексту різними способами (читання ланцюжком, «на буксир», до першої помилки, в особах тощо); читання слів, речень, абзаців з різноманітним утрудненням (зображених різними шрифтами або кеглем, зі злитими словами, за стрілками або за цифрами-підказками, у дзеркальному відображенні; з механічними перешкодами, що спричинюють утруднення під час читання (у словах букви

зображені не повністю) тощо); переглядання тексту (знаходження заданого слова, речення, рядка, абзацу, частини тексту, розділового знака тощо);

- з'ясування й відтворення фактичного змісту прочитаного тексту – співвіднесення слова і малюнка, тлумачення; знаходження у тексті слів за тлумаченням; упізнавання слів, речень, які зустрічаються у тексті; співвіднесення ілюстрацій і речень, частини з тексту; добір із двох ілюстрацій тієї, яка найбільш вдало відображає зміст тексту; розгляд ілюстрації до тексту, знаходження помилок, допущених художником; переказ тексту за малюнковим планом з титрами, з опорою на малюнки, за планом у розповідних або питальних реченнях, за ключовими словами; переказ близький до тексту (без будь-якої опори); стислий переказ, вибіркового переказ (переказ частини тексту до (або після) тієї частини, яку зачитав учитель); розгляд ілюстрації до тексту та складання розповіді про те, що на ній зображено;

- смисловий аналіз – називання дійових осіб; добір із персонажів тих, які зустрічаються у тексті; розрізнення у тексті мови автора і дійових осіб; визначення, до кого з дійових осіб відносяться слова; впізнавання героя за описом зовнішності, характеристикою, властивими йому діями або ознаками; добір рис характеру персонажів із запропонованих; складання характеристики дійових осіб; проведення порівняльної характеристики дійових осіб за рисами характеру, вчинками, зовнішнім виглядом; визначення відношення автора до персонажів; встановлення зв'язків між персонажами, між подіями твору; добір до тексту із кількох запропонованих або придумування заголовка, формулювання головної думки;

- робота над зовнішньою структурою тексту - знаходження заданого абзацу, визначення його меж, кількості та послідовності абзаців у тексті, вичленення головного в абзаці; знаходження у тексті початку, основної частини, кінцівки тексту; визначення, до якої частини тексту (початку, основної частини, кінцівки тексту) належать задані слова; схематизація змісту; розташування ілюстрацій, частин тексту відповідно до послідовності подій у тексті; відтворення послідовності появи персонажів у тексті; поділ тексту на частини за

запропонованим планом до нього; вибір із двох планів найбільш вдалого варіанту; нумерування пунктів плану; доповнення плану, у якому є не всі пункти; виправлення помилок у запропонованому плані; формулювання запитання до кожної частини тексту; придумування назви до кожної частини тексту; придумування підписів до малюнквого плану; складання плану до тексту, поділеного на частини; складання плану;

- діалогічна взаємодія читача з текстом – висловлення оцінних суджень, обмін враженнями від прочитаного;

- творча діяльність школярів на основі тексту – інсценізація тексту; малювання словесної ілюстрації до тексту; переказ зі зміною особи розповідача, часу, у зворотному напрямку подій; зміна послідовності подій у тексті через зміну вчинків персонажів; придумування зачину, основної частини, кінцівки тексту; прогнозування змісту тексту за заголовком, ключовими словами; написання листа дійовій особі тощо.

Перелічені вище завдання для групової роботи молодших школярів над текстами ми умовно розподіляємо на дві групи: завдання, які може виконати й один учень (вони використовуються для збільшення зони найближчого розвитку учнів шляхом взаємонавчання) – наприклад: поділ тексту на частини за поданим планом; завдання, виконання яких потребує співпраці двох або більше дітей – наприклад: взаємообмін думками з приводу прочитаного тексту.

Плануючи групову роботу молодших школярів, слід урахувувати, що для текстів характерна різноманітність типів, видів тощо. Зокрема, за функціонально-смісловим призначенням, такими ознаками як спосіб організації тексту, вибір форми реалізації інформації розрізняють такі типи тексту: розповідь, опис, роздум (міркування).

Розповідь – «це усне словесне повідомлення про кого-, що-не-будь або записане, надруковане для інформації. ... є основним елементом прозових і поетичних творів» [8, с. 21].

Опис – це «словесне зображення кого-, чого-небудь (зовнішнього вигляду, фізичного чи психічного стану людини, явища природи, події і т. ін.) через

послідовний показ істотних ознак ..., рис обличчя людини ..., картин природи тощо» [8, с. 21].

Текст-роздум відображає причино-наслідкові відношення між описаними діями і авторською оцінкою. Це твір або частина твору, в якому автор висловлює свої думки, переживання, почуття.

На нашу думку, для групової роботи молодших школярів найбільш доступними є тексти-розповіді (особливо у 1-2 класах). Разом з тим, починаючи з 3 класу, можливою є епізодична, а з 4 – періодична співпраця учнів у групах над текстами-описами та міркуваннями.

Повертаючись до питання різноманітності текстів, зазначимо, що розрізняють ще й художні й нехудожні тексти, прозові й віршовані та інші.

Нехудожні тексти (тексти наукового, офіційно-ділового, публіцистичного і розмовного стилю) визначаються більшою інформативністю і відсутністю художньої образності. Провідним завданням текстів художнього стилю є вплив на людську психіку, почуття через зміст, форму створених авторами поетичних (що характеризуються повторенням певних ритмо-мелодичних строфічних елементів) та прозових (позбавлених ритмічної організації) текстів, які, у свою чергу, розподіляються на відповідні жанри.

У сучасній початковій школі коло читання охоплює жанрово-родові форми художніх, науково-художніх, науково-пізнавальних, фольклорних творів української та зарубіжної літератури, періодики, довідкової літератури. Під час добору текстів для групової роботи школярів ми радимо надавати перевагу казкам та оповіданням, разом з тим, періодично використовувати віршовані твори, легенди, міфи, п'єси та науково-пізнавальні статті.

Отже, специфіку добору завдань для групової роботи над текстом визначають також жанрові особливості тексту. Наприклад, робота над мораллю оповідання, відгадування загадки тощо. Організація групової роботи над віршованими текстами (порівняно з прозовими) потребує більшої приділення уваги художнього аналізу, тексту, використання завдань на римування тощо.

Науково-пізнавальні тексти є складніші (ніж художні) для опрацювання учнями в умовах співпраці. Вони потребують більш ґрунтовного опрацювання фактичного матеріалу.

Проміжне місце за складністю для співпраці школярів між науково-пізнавальними та художніми займають художньо-пізнавальні тексти.

Підсумовуючи сказане вище зазначимо, організація групової роботи молодших школярів над текстом потребує врахування його структури, характеристик, етапів роботи над текстом.

Плануючи групову роботу, слід враховувати, що для текстів характерна різноманітність типів, видів тощо. Для групової роботи молодших школярів найбільш доступними є тексти-розповіді (особливо у 1-2 класах). Разом з тим, починаючи з 3 класу, можливою є епізодична, а з 4 – періодична співпраця учнів у групах над текстами-описами та міркуваннями.

Групова робота учнів може використовуватися під час таких етапів (та їх складових) роботи над текстом: змістовий та процесуальний аспекти підготовки до сприймання нового твору; первинне ознайомлення з текстом; з'ясування особливостей емоційного сприймання учнями твору; перечитування та переглядання тексту, з'ясування та відтворення його фактичного змісту; смисловий аналіз тексту; робота над його зовнішньою структурою; діалогічна взаємодія читача з текстом, творча діяльність школярів на його основі.

На добір завдань для групової роботи над текстом впливають також його жанрові особливості.

Література

1. Граник Г.Г., Бондаренко С.М., Концевая Л.А. Когда книга учит. М.: Педагогика, 1991. – 256 с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер. – 2008. – 1040 с.
3. Ігнатенко Н.В. Дидактичне забезпечення розуміння навчальних текстів учнями початкових класів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.09 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 2001. – 20 с.

4. Костюк Г. С. Про психологію розуміння // Наукові записки НДІ психології УРСР. – К., 1950. – Т. 2. – С. 7-59.
5. Неволин И.Ф. О графическом изображении смысловой макроструктуры текста // Вопросы психологии, 1974, №5. – С. 130-135.
6. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах: Посіб. для вчителя. – К.: Освіта, 2006. – 348с.
7. Тлумачний словник української мови/ під редакцією Івченко А.О. – Харків: Фоліо. – 2004. – 540 с.
8. Українська мова з методикою навчання в початкових класах. Інтегрований курс / За ред.. А.П. Каніщенко, Г.О. Ткачук. – К.: Промінь, 2003. – 232 с.
9. Чепелева Н. Технології читання. – К.: Главник, 2004. – 96с.

Лариса Шевчук

Текст як лінгводидактична основа групової роботи молодших школярів

У статті розглянуто текст як лінгводидактичну основу групової роботи молодших школярів – його сутність, структуру, характеристики, специфіку процесу розуміння. Визначено етапи роботи над текстом, доцільні для організації групової роботи учнів, дібрано відповідні завдання.

Ключові слова: текст, групова робота молодших школярів, робота над текстом, групова робота над текстом.

Лариса Шевчук

Текст как лингводидактическая основа групповой работы младших школьников

В статье рассмотрен текст как лингводидактическая основа групповой работы младших школьников – его суть, структура, характеристики, специфика процесса понимания. Определены этапы работы над текстом, оптимальные для организации групповой работы учеников, подобраны соответствующие задания.

Ключевые слова: текст, групповая работа младших школьников, работа над текстом, групповая работа над текстом.

L. Shevchuk

A text as a lingua and didactic basis for a group activity of primary school students

The article considers a text as a lingua and didactic basis of a group activity of primary school students: its essence, structure, properties, peculiarity of its understanding. It was determined the stages of an activity with text which are appropriate to a group activity of students and chosen the suitable tasks.

Keywords: text, group activity of primary school students, group activity on text.